

dat wat de Franken in Rome zagen inzake patronage van kunst en cultuur hen wellicht op ideeën heeft gebracht. Rosemary Morris ('Beyond the *De ceremoniis*') biedt een fascinerend kijkje in de achterkamers van het keizerlijk paleis in Constantinopel, waar zoveel westerse ambassadeurs moesten antichambrenen totdat ze werden toegelaten. Lyn Rodley geeft ons daarna, op basis van bewonderenswaardig precies onderzoek, een beeld van hoe dat Byzantijnse hof eruit zag. Wat voor officiële gewaden droeg men, en hoe reconstrueren we dat met behulp van de iconografie?

Dit was dan, zeer kort, een samenvatting van wat deze bundel te bieden heeft. In haar instructieve en uitvoerige inleiding stelt Catherine Cubitt dat men aandacht wil vragen voor de diversiteit van vroeg-middeleeuwse hofculturen, maar ook wil laten zien dat er vergelijkbaarheid is op het punt van de functionaliteit van deze hoven (p. 15). Daarbij heeft men zich laten inspireren door de rijke onderzoekstraditie van de vroegmodernisten. Er is trouwens in de afgelopen decennia veel belangwekkend onderzoek gedaan op het gebied van de vroege Middeleeuwen, waarvan men hier de neerslag vindt, inclusief tal van verwijzingen naar recente literatuur. De algemene teneur van dit boek is dat in het post-Romeinse Westen vorsten en hun hoven onmisbaar waren voor edelen die hun status en eer wilden verhogen. Het is daar dat aristocratische ambities werden gerealiseerd, met behulp van persoonlijke banden die de generaties omspanden. De oudere voorstelling van de eeuwige spanning tussen een centraliserende vorst en een antagonistische adel is al ruimschoots bekritiseerd, en deze bundel levert daarvoor nog meer ammunitie. Hieruit verrijst het

beeld van een sterk op de vorst en het hof georiënteerde aristocratie, die bovendien behept was met een bijbehorend ethos van dienstbaarheid. Dit waren inderdaad ambulante hoven, maar in veel mindere mate dan wel eens is gedacht. Het hof reisde binnen een beperkte en welomschreven regio (Aken-Frankfurt-Ingelheim, in het geval van Karels zoon Lodewijk de Vrome). We kennen de abjecte excuusbrieven van degenen die verder weg woonden, en niet konden deelnemen aan rijksdagen en vergaderingen. Koning Alfred bepaalde dat zijn *inner circle* van edellieden drie maanden per jaar aan het hof aanwezig diende te zijn. Omdat dit een zware last was, waar men graag paal en perk aan stelde – of, zoals David Pratt suggereert, omdat het een privilege was, dat de vorst gelijkelijk aan zijn volgelingen wilde toekennen? De grootste aristocratische revoltes van de vroege Middeleeuwen hadden doorgaans als oorzaak dat de toegang tot de vorst door enkelen werd gemonopoliseerd. De dynamiek van deze interdependentie tussen vorst en adel wordt in deze bundel helder belicht. Ongetwijfeld zal *Court culture in the early Middle Ages* in de komende jaren verder onderzoek op dit terrein stimuleren.

Mayke de Jong

ADEL, VERWANTSCHAP EN DYNASTIEKE STAAT IN FRANKRIJK

Michel Nassiet, *Parenté, noblesse et états dynastiques, XVe-XVIe siècles* (Éditions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, Recherches d'histoire et de sciences sociales, XC; Parijs, 2000, 376 p.)

Het hier besproken werk bestaat uit drie hoofdstukken. Het laatste heet 'Parenté et états dynastiques' en behandelt de ontwikkeling van de staten Bourgondië en Bretagne. Op school hebben we geleerd hoe de Bourgondische hertogen – een jongere tak van het Franse koningshuis – en hun opvolgers, de Habsburgers (met Karel V, die ook Duits keizer was, als coryfee), er in anderhalve eeuw in geslaagd zijn door slimme huwelijkspolitiek en verdragen alle Zuid- en Noord-Nederlandse gewesten, op het prins-bisdom Luik na, onder één centraal gezag te brengen. Hier doet zich dus de ontwikkeling voor dat een staat, bestemd voor een lid van het Franse koningshuis op den duur de belangrijkste tegenstander werd van ditzelfde rijk. In Bretagne deed zich een tegengestelde ontwikkeling voor: daar lukte het ten slotte dit onafhankelijke hertogdom voorgoed aan de Franse kroon te hechten.

De beide andere hoofdstukken zijn getiteld 'Lignée et consanguinité' en 'L'alliance'. De auteur behandelt hierin de demografische ontwikkeling van de adel in Frankrijk in de vijftiende en zestiende eeuw en verder de middelen die gebruikt werden om het familiale bezit bij elkaar te houden en zo mogelijk te vermeerderen. De schrijver maakt daarbij in het algemeen slechts gebruik van gedrukte bronnen: de omgeving van Nantes, waar hij zelf vandaan komt, lijkt het best vertegenwoordigd en de overige Franse provincies worden slechts behandeld voor zover daar gepubliceerd materiaal over voorhanden is. Wel worden vergelijkingen getrokken met het Verenigd Koninkrijk, waar de *Complete peerage* een volledig overzicht geeft van de titeldragers en hun gezinnen (vergeten wordt dat in Engeland en Schotland een totaal verschillend systeem van overgang

van titels en vererving van goederen gold) en ook met het Duitse Rijk, waarvoor gebruik gemaakt kon worden van de *Europäische Stammtafeln* (ook daar verschilde titelovergang en vererving van bezit van de situatie in Frankrijk).

Interessant is een kaartje op pagina 22, waarop voor een groot deel van het Franse gebied in 1700 wordt aangegeven hoeveel *nobles* er per vierkante kilometer woonden: het hoogst scoort Bretagne met 1,4 procent. Tussen 1328 en 1700 nam de Franse bevolking toe van 15 tot 22 miljoen, het percentage dat tot de adel behoorde, schommelde tussen 1,0 en 1,7 procent.

Uitvoerig wordt ingegaan op de gezinssamenstelling, de sterfte voordat de huwbare leeftijd bereikt was en de overgang van onroerend goed op de volgende generatie. Het feit dat de mannelijke leden vaak voor een militair beroep kozen, vergrootte de kans op een sneller uitsterven van de familie dan in andere bevolkingsgroepen het geval was: het aantal zoons nam in een volgende generatie eerder toe dan af. Ook de rigide vererving van het goed op de oudste zoon was een factor van betekenis. De jongere zoons konden zich alleen een ebenbürtige status verschaffen door zelf een erfdochter te trouwen. Er was overigens nogal een juridisch verschil tussen het *pays de droit écrit* en het *pays de droit coutumier*, globaal gesproken het zuidoostelijke en het noordwestelijke deel van het land.

In een groot land als Frankrijk zullen de verschillen per provincie misschien kleiner geweest zijn dan in de Nederlandse gewesten, waar het erf-, familie- en leenrecht van provincie tot provincie verschilde en soms zelfs van kwartier tot kwartier binnen eenzelfde provincie. Vergelijkingen met de Nederlanden komen nauwelijks aan de orde, maar het

zou interessant zijn aan de hand van huwelijkse voorwaarden, testamenten en boedelscheidingen die zich in vele archieven van Nederlandse adellijke families bevinden, na te gaan hoe de vererving van onroerend goed bij ons verliep: bij een dergelijk onderzoek zou aan de orde kunnen komen of de inbreng van de moeder een andere weg volgde dan die van de vader, of de kinderen uit een eerste huwelijk anders werden behandeld dan die uit latere huwelijken, of er verschillen waren tussen vererving op zoons en op dochters, enzovoorts.

O. Schutte

ADEL IN EUROPA TIJDENS HET OUDE BEWIND

Ronald G. Asch, *Nobilities in transition 1550-1700. Courtiers and rebels in Britain and Europe* (Londen: Arnold, 2003, x, 223 p.)

Hoe gecompliceerd adel en adeldom is, blijkt wel uit dit te bespreken boek over de adel in (let op de volgorde) Groot-Brittannië en Europa. Het boek telt ruim tweehonderd pagina's en bestaat voor driekwart uit tekst, terwijl de overige ruimte aan noten, literatuur en index wordt besteed. Ofschoon de erin opgehoopte publicaties zelfs tijdens een welbesteed leven nauwelijks te behappen zijn, wist de Freiburgerse professor R.G. Asch van die stapel een fraaie synthese over adelsgeschiedenis te maken. Het was de wens van de auteur om met een heldere en overzichtelijke schets de brede historische ontwikkelingen te schetsen, en tegelijk aandacht te schenken aan spe-

ciale eigenaardigheden in de nationale geschiedenis van de belangrijkste landen in West- en Centraal-Europa. In die opzet is de auteur, voor zover ik dat kan overzien, goed geslaagd. Het is een 'vol' boek geworden.

Dit boek gaat, al wordt dit niet expliciet geïmpliciteerd, over de grote macht van de adel op zowel politiek, militair als sociaal terrein in een maatschappij die primair op hiërarchische en geprivilegieerde grondslagen was geordend. Wat bij het lezen vooral duidelijk wordt, is de oneindige gevarieerdheid van de aristocratische wereld in Europa. Ook als de lezer van tevoren geen welomlijnd beeld van de adel in Europa voor ogen stond, is het toch mogelijk een gevoel van vergruizing te ervaren. Kritisch maar genuanceerd worden oudere historische beelden bijgesteld en aangevuld. Eens te meer blijkt dat vermeerdering van kennis geen oplossingen brengt, maar alleen meer vragen.

Om licht in de hoeveelheid materiaal te brengen, formuleerde de schrijver zes thema's die in porties van gelijke omvang worden gepresenteerd. Het eerste thema behandelt de status van de adel en zijn zoektocht naar exclusiviteit, de grondslag van de adellijke identiteit. De adellijke grondslag verschoof van de sociale erkenning door de omgeving naar adeldom welke exclusief was gebaseerd op erfelijkheid. De oorsprong en genealogie van de familie werden de *conditio sine qua non* van adeldom. De obsessie met de correcte adellijke afstamming bereikte in het Duitse Roomse Rijk de hoogste staat van kittelorigheid. Adellijke corporaties waakten daar bij de toelating zeer streng over de zuiverheid van de – zo nodig 64 – adellijke kwartieren. Een interessant spanningsveld veroorzaakten de vorsten die de exclusiviteit van de